

بررسی نقش مدیریتی امام جماعت در تحقق کارکرد فرهنگی مسجد

jafari@qabas.net

asemanha110@gmail.com

محمدحسن جعفری / استادیار مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

عباس عسگری / کارشناسی ارشد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۲۵ - پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۲۵

چکیده

نقش و تأثیر روحانیت در تحقق کارکردهای مسجد، در زمان‌ها و مکان‌های مختلف، فراز و نشیب‌هایی داشته است. از جمله دلایل این مسئله، عدم تعریف نقش مدیریتی اقشار مختلف مردم، از جمله روحانیون، در مساجد بوده است. این خلأ موجب شده است تا نقش امام جماعت در زمینه هر یک از کارکردها و مصادیقشان مشخص نباشد و او نتواند به درستی به وظایف خویش عمل کند. محقق از میان کارکردهای چندگانه مسجد، کارکرد مهم فرهنگی را انتخاب کرده و نقش مدیریتی امام جماعت را در تحقق این کارکرد بررسی نموده است.

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که امام جماعت به عنوان مدیر عالی مسجد، در تحقق کارکرد فرهنگی نقش بسیار تأثیرگذاری دارد؛ هم به علت مدیریت او بر کل مسجد، که عملکرد او بر همه بخش‌های مسجد، از جمله کارکردها، تأثیرگذار خواهد بود؛ و هم از حیث ضرورت ورود او در کارکرد فرهنگی، که به صورت خاص و ویژه بر آن تأثیر خواهد گذاشت. روش تحقیق، از حیث ماهیت کیفی، از حیث هدف کاربردی، از جهت جمع‌آوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای، و از حیث تجزیه و تحلیل، توصیفی - تحلیلی است.

کلیدواژه‌ها: مسجد، مدیریت، امام جماعت، کارکرد فرهنگی مسجد.

مساجد اصلی‌ترین مکان برای عبادت خداوند بر روی زمین‌اند؛ «قال الله تعالی: أَلَا إِنَّ بُيُوتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسْجِدِ، تُصِيءُ لِأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا تُصِيءُ النُّجُومُ لِأَهْلِ الْأَرْضِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ص ۱۴)؛ و حضور در مساجد موجب تقویت ایمان و برکات فراوان برای مؤمنین بوده و دوری از آن موجب گمراهی می‌شود چنانکه رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «الإختلاف إلى المساجد رحمةٌ و الإجتنب عنها نفاق» (متقی، ۱۴۱۹، ص ۵۷۰).

مساجد کارکردهای فراوانی دارند که همگی در ذیل چهار عنوان قابل جمع‌اند: ۱. کارکرد عبادی (فردی و جمعی)؛ ۲. کارکرد فرهنگی (تعلیم، تربیت، تبلیغ)؛ ۳. کارکرد اجتماعی (رسیدگی به فقرا، حل اختلافات، مرکز مشاوره، صندوق قرض الحسنه، ستاد بحران، فعالیت‌های درمانی، ورزشی و...)؛ ۴. کارکرد سیاسی (مبارزات سیاسی، تقویت حکومت اسلامی، فعالیت‌های انتخاباتی، مشارکت در راهپیمایی‌ها، دعوت از مسئولین و فعالان سیاسی، برگزاری مناظرات و کرسی‌های سیاسی و همچنین سازمان‌دهی و تربیت نیروهایی برای تأمین امنیت داخلی و خارجی کشور).

مسجد به قشر یا گروه خاصی تعلق ندارد و همهٔ مسلمانان در محقق ساختن اهداف آن، مسئول‌اند و در طول تاریخ نیز مساجد توسط خود مردم اداره شده‌اند. روحانیون و علما نیز در ادارهٔ مسجد نقش مهم و تأثیرگذاری را ایفا کرده‌اند و یکی از مؤثرترین اقشار در این زمینه بوده‌اند. حضور روحانیت در مساجد موجب شده است که بسیاری از انحرافات از آنجا دور شود و اسلام ناب و اصیل در این اماکن تبلیغ و ترویج شود و مساجد از تک‌بعدی بودن خارج شوند و همهٔ کارکردهای بالا در مساجد پیگیری شود. همچنین وجود علمای وارسته در مساجد و اخلاق دینی آنها موجب جذب اقشار مختلف جامعه به مساجد شده است. به راستی مصداق کامل کسانی که مساجد را آباد می‌کنند، ائمهٔ جماعتی‌اند که از جنبه‌های گوناگون به مسجد گرمی و رونق می‌بخشند (نوبهار، ۱۳۷۶، ص ۲۳۰).

با این حال، نقش روحانیت در مسجد و تأثیر آنها در تحقق هر یک از این کارکردها، با توجه به شرایط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، در زمان‌ها و مکان‌های مختلف، تفاوت‌ها و شدت و ضعف‌های بسیاری داشته است. یکی از دلایل این مسئله، عدم تعریف جایگاه و نقش اقشار مختلف مردم، از جمله روحانیون، در مساجد است و تفاوت دیدگاه‌ها و سلیقه‌ها موجب شده است که در دوره‌ها و مکان‌های مختلف افراد ذی‌نفوذ و تأثیرگذار در مساجد، تصمیماتشان طبق نظر خویش اقدام کرده، نقش و حیطةٔ نفوذ افراد، از جمله روحانیون را کم یا زیاد کنند.

این اختلاف نظرها در بخش مدیریت مسجد، موجب ضعف کارکردی مساجد و عدم اقبال مردم به مساجد شده است. در بیشتر نظرسنجی‌های به عمل آمده در داخل کشور، ضعف مدیریت مسجد دلیل اصلی عدم گرایش به آن عنوان شده است (عباسی، ۱۳۹۴، ص ۲). برای برطرف شدن این عملکردهای سلیقه‌ای لازم است تا تحقیقاتی علمی صورت بگیرد و نقش‌ها و حیطةٔ وظایف هر یک از اقشار جامعه در تحقق آرمان‌های مساجد بیان شود.

تحقیق پیش‌رو درصدد شناخت و تبیین نقش ائمه جماعات به عنوان مدیران مساجد در تحقق کارکرد فرهنگی مسجد است. امام جماعت به عنوان مدیر فرهنگی مسجد، باید واجد نقش‌هایی باشد که بتواند به نحو مطلوب و کارآمد، امورات فرهنگی مسجد را مدیریت کند. بنابراین آنچه به عنوان مسئله در این پژوهش مورد توجه است، نقش‌های مدیریتی امام جماعت در فعالیت‌ها و کارهای فرهنگی مساجد است. این پژوهش درصدد است با بررسی منابع اسلامی و مطالعات پیشین و مطالعه وضعیت فعالیت‌های فرهنگی جاری در مساجد، این نقش‌ها را تبیین کند تا بتواند راهگشای خوبی برای ائمه مساجد به عنوان مدیران فرهنگی مسجد محسوب شوند. برای این امر لازم است مسجد و اهداف آن و کارکرد فرهنگی آن به خوبی شناخته شده، تجزیه و تحلیل شود و مشخص گردد دقیقاً چه کار فرهنگی‌ای باید صورت بگیرد؛ سپس بررسی شود که نقش و جایگاه امام جماعت به‌عنوان مدیر مسجد، در تحقق این کارکرد چیست و به چه اندازه است.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. مسجد

کلمه «مسجد» به فتح یا کسر جیم از ماده «سَجَدَ يَسْجُدُ سَجُوداً» گرفته شده و در کتب لغت به معنای خضوع و خشوع و فروتنی آمده است. (المقیاس اللغه). زجاج در تعریف مسجد می‌گوید: «کل موضع يتعبد فيه فهو مسجد» (تاج العروس، ج ۲، ص ۳۷۱). این عبادتگاه، به زیباترین حالت عبادی انسان نام‌گذاری شده است.

در اصطلاح شرعی، مسجد به مکان معین و موقوف برای نماز اطلاق شده؛ چنانکه در متون فقهی در این باب آمده است: «المراد بالمسجد المكان الموقوف علی كافة المسلمين للصلاة». (موظف رستمی، ۱۳۸۸، ص ۲۰). گذشته از واژه مسجد، گاه جامع نیز بر این مکان اطلاق شده است. در واقع، «جامع» صفت برای مسجد بزرگی است که در آن نماز جمعه برپا می‌شود.

۱-۲. مدیریت

مدیریت، فرایند به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است که برای دستیابی به اهداف سازمانی و بر اساس نظام ارزشی مورد قبول صورت می‌گیرد (رضاییان، ۱۳۹۵، ص ۲۵).

بنابراین تعریف، مدیریت مسجد عبارت است از: اداره یک سازمان معنوی از طریق هماهنگ‌سازی منابع (انسانی و مالی)، جهت تحقق اهداف الهی و معنوی (موظف رستمی، ۱۳۸۶، ص ۲۰). مدیریت مسجد، حوزه‌ای پیچیده و ظریف است که در آن، هم اداره‌کننده، هم اداره شونده و هم محصول، انسان‌هایند. به عبارت روشن‌تر، مدیریت مسجد با قلمروهای گسترده فعالیت‌های انسانی سروکار دارد که اداره امور آن بسیار پیچیده و مستلزم دانش و بینش عمیق در ابعاد مختلف است.

۳-۱. فرهنگ

در تعریف فرهنگ آمده است: «فرهنگ، کلیت درهم تافتته‌ای است که دانش، دین، هنر، قانون، اخلاقیات، آداب و رسوم و هرگونه توانایی و عادت‌ی است که آدمی به‌عنوان عضو جامعه آن را کسب می‌کند» (تایلر، ۱۸۷۱). دانشمند دیگری فرهنگ را این‌گونه تفکیک کرده است: فرهنگ بر دو نوع است: ۱. فرهنگی که در موسیقی، نقاشی، ادبیات و... جلوه می‌کند و تأکید آن بر یک محصول و یکدست ساخته است و میراث فرهنگی را شکل می‌دهد؛ ۲. فرهنگی که نرم‌افزار ذهنی است. این قسم، پدیده‌ای جمعی است و همه مردمی که در آن محیط زندگی می‌کنند، در آن سهیم‌اند و اعضای یک گروه را از گروه‌های دیگر متمایز می‌سازد. این نوع فرهنگ شامل نهادها، نظام قانونی، شیوه اداره جامعه، الگوهای خانواده و هنجارهای اجتماعی است و کلاً همه فعالیت‌ها، کنش‌های متقابل و دادوستدهای جامعه را شامل می‌شود (هافستد، ۱۹۹۷).

۴-۱. امام جماعت

امام جماعت کلمه‌ای مرکب است که از دو کلمه «امام» و «جماعت» تشکیل شده است. امام در لغت به معنای پیشوا، مقتدا، رئیس و پیشرو است (دهخدا، ۱۳۳۲). *راغب اصفهانی* می‌گوید: امام آن کسی است که از او پیروی و به او اقتدا می‌شود؛ خواه انسان باشد یا کتاب یا غیر آن؛ حق باشد یا باطل (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۸۷). جماعت نیز به معنای گروهی از مردم است (دهخدا، ۱۳۳۲، معین، ۱۳۶۰). بنابراین امام جماعت در لغت به معنای پیشرو و مقتدای جمعی است که پیروان از او تبعیت می‌کنند. در اصطلاح، امام جماعت کسی است که در بین گروهی که می‌خواهند نماز اقامه کنند، جلوتر از همه می‌ایستد و دیگران به او اقتدا می‌کنند و نماز می‌خوانند (فرهنگ مسجد، ۱۳۸۵، ص ۶۷).

منظور ما از امام جماعت، شخصی است که از تحصیلات عالی دینی برخوردار است و آشنایی کافی و وافیه در حوزه‌های فقهی و احکام و مسائل شریعت اسلامی دارد، و دارای شرایط و الزامات ذکر شده در منابع دینی برای امامت مسجد است.

۲. جایگاه امام جماعت

هر یک از اصناف اجتماعی با هدف رفع یکی از نیازهای زندگی انسان پدید آمده است. نیازهای انسان منحصر در نیازهای مادی نیست؛ بلکه نیاز غیرمادی او اساسی‌تر و مهم‌تر است. نیاز غیرمادی همان نیاز به وحی و دین و هدایت آسمانی است. خداوند برای رفع این نیاز شخصیت‌های برگزیده‌ای را به همراه پیام آسمانی میان مردم فرستاده است که حامل این سه مسئولیت بودند: ۱. دریافت پیام خدا؛ ۲. انتقال این پیام به مردم؛ ۳. اجرا و تحقق آن محتوا در سطح جامعه. پس از شهادت پیامبر گرامی اسلام ﷺ و غیبت آخرین وصی ایشان، این مسئولیت‌ها نیاز به

متولی دارند. لازم است گروهی این وظایف را به عهده بگیرند و دنباله‌رو حرکت پیامبران باشند. این گروه، طلاب و عالمان دین‌اند (عالم زاده نوری، ۱۳۸۹، ص ۳۳).

علما وارثان و جانشینان پیامبران‌اند. پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: «إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ»؛ همانا عالمان وارثان انبیایند (کلینی، ۱۴۰۷، ص ۳۹). در سوره توبه، خداوند گروهی از مؤمنان را برای ادامه راه پیامبران و فهم عمیق دین و بازگشت به سوی مردم و ابلاغ پیام دین و همچنین تلاش برای تحقق آرمان‌های دینی فرامی‌خواند: «فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ يُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»؛ چرا از هر گروهی از آنان طایفه‌ای کوچ نمی‌کنند تا در دین آموزش ببینند و در مراجعت، مردم خود را بیم دهند؟ شاید آنها بترسند (توبه: ۱۲۲). در زمان حاضر، این گروه طلاب و فضلا و روحانیون‌اند که این وظیفه خطیر را به عهده گرفته‌اند. امام جماعت در مسجد به عنوان یک عالم دینی نقشی جدی در تحقق این رسالت دارد.

۳. کارکرد فرهنگی مسجد

مسجد به عنوان نماد تأثیرگذار بر الگوهای رفتاری افراد در زمینه مذهبی مطرح است؛ از این رو، به صورت غیرمستقیم در شکل‌گیری فرهنگ و هویت افراد، چه در سطح فردی و چه در سطح اجتماعی، نقش بسزایی ایفا می‌کند (عباسی، ۱۳۸۵، ص ۳۶۷).

فرهنگ در بعد افکار، احساسات و رفتارها و به عبارتی در همه احوالات انسان دخیل است و مانند نرم‌افزاری درون شاکله انسان عمل می‌کند. عناصر پنج‌گانه‌ای که برای فرهنگ ذکر شده‌اند، یعنی ارزش‌ها، هنجارها، عقاید و باورها، نمادها، صنایع فرهنگی و هنری (مدیریت فرهنگی، ۱۳۹۳، ص ۳۹)، تمام ابعاد زندگی از لایه‌های عمیق اعتقادات و باورها تا لایه‌های بیرونی و رفتاری و حتی نمادهای دست‌ساخته بشر را دربر می‌گیرد؛ از این رو، تمام جنبه‌های زندگی شخصی، خانوادگی، اجتماعی، سیاسی و حتی جهانی انسان را شامل می‌شود. این مسئله کافی است تا اهمیت فرهنگ به خوبی فهمیده شود. دین هم که از ناحیه خداوند برای بشر آمده، همان فرهنگ است که در مورد تمام ابعاد فکری و رفتاری بشر و همچنین همه ابعاد اجتماعی و حاکمیتی او اصول و قواعدی را مطرح کرده است.

با عنایت به اینکه مساجد محل اصلی نشر فرهنگ دینی عامه مردم در کشورند، لازم است برای توسعه فرهنگی گام‌های اولیه را از همین پایگاه‌های فرهنگ دینی، یعنی مساجد شروع کرد؛ زیرا تقویت این پایگاه‌ها به معنای مصون‌سازی فرهنگ خودی در برابر تهاجم، شیخون یا ناتوی فرهنگی بیگانگان است. نکته بسیار مهم این است که کارکرد فرهنگی مسجد جایگاه بنیادین نسبت به سه کارکرد دیگر مسجد دارد و اگر در کارکرد فرهنگی موفق نباشیم و امام جماعت به عنوان مدیر مسجد نتواند کارکرد فرهنگی را به خوبی عملیاتی کند، در سه کارکرد دیگر هم مشکل خواهیم داشت.

۴. مصادیق کارکرد فرهنگی مساجد

۴-۱. تبلیغ دین

از بزرگ‌ترین افتخارات مسجد این است که محل تبلیغ دین بوده و از دیرباز دین اسلام در مسجد تبلیغ و ترویج می‌شده است. در سال‌های آغازین بعثت، به دلیل جو حاکم بر مکه، امکان تبلیغ علنی برای پیامبر ﷺ فراهم نبود. پس از هجرت پیامبر اکرم ﷺ به مدینه و بنا نمودن مسجدالنبی، فصلی نوین در آموزش و فعالیت‌های فرهنگی مسلمانان آغاز شد. تلاش‌های فرهنگی در مدینه، پیش از هجرت و قبل از بنای مسجد نیز سابقه داشت؛ اما قابل مقایسه با بعد از بنای مسجدالنبی نبود. حضور منظم مسلمانان در این مسجد، بهترین فرصت برای کارهای تبلیغی رسول خدا ﷺ فراهم می‌کرد و حضرت بعد از برگزاری نماز با مردم سخن می‌گفت. بعد از زیاد شدن تعداد مسلمانان، پیامبر اکرم ﷺ بر روی منبری کوتاه به موعظه می‌پرداخت.

خود گنبد و گلدسته مسجد نقش تبلیغی برای دین دارد و هر که آن را می‌بیند، به یاد خدا و دین می‌افتد. صدای قرآن و اذانی که از مساجد پخش می‌شود، مراسمات مختلف در مساجد، مثلاً در ماه رمضان و محرم، همگی حالت تبلیغی دارند و مردم را به دین و سعادت دعوت می‌کنند. مسجد باید به گونه‌ای باشد که هرکس وارد آن شده، با دیدن مسجد به یاد خدا، معنویت و دین بیفتد. مقام معظم رهبری درباره نقش تبلیغی مساجد فرموده‌اند: «مساجد باید آباد باشد؛ صدای اذان باید از مساجد بلند شود؛ باید همه نشانه‌های توجه به نماز و اقامه نماز را در شهر اسلامی ببینند؛ باید احساس کنند؛ هم مردم خودمان، هم کسانی که وارد این شهرها می‌شوند. نشانه‌های اسلامی باید واضح و آشکار باشد» (هفدهمین اجلاس سراسری نماز ۱۳۸۷/۰۸/۲۹).

هرچند ممکن است چنین تلقی شود که با وجود وسایل ارتباط جمعی پیشرفته امروزی، نقش تبلیغی مساجد اهمیت قبلی خود را از دست داده‌اند، ولی باید اذعان کرد که به دلیل پراکندگی مساجد در جوامع اسلامی و گسترش آنها در تمام نقاط شهری و روستایی، و همچنین حرمت و قداستی که این مکان دارد، سبب شده است تا مساجد نقش مهم خود را در جنبه تبلیغی همچنان حفظ کنند. اتفاقاً مسجد، محل مناسبی برای کار جمعی و حساب شده برای ورود به فضای مجازی و استفاده از وسایل ارتباط جمعی برای تبلیغ دین به صورت سازمان‌یافته است.

۴-۱-۱. ابعاد تبلیغ در مسجد

الف) تبلیغ دین: مسجد به عنوان پایگاه اصلی ترویج دین، باید دین و معارف دینی را در سطح جامعه و محل ترویج کند تا از این طریق بتواند سطح دین‌داری و توجه مردم به آن را افزایش دهد.

ب) تبلیغ مسجد: یکی دیگر از ابعاد تبلیغی مسجد، تبلیغ خود مسجد به عنوان مهم‌ترین پایگاه دینی است. اگر مسجد در این کار موفق باشد، می‌تواند انواع معارف دینی را به افراد جذب شده بیاموزد و ارتباط آنها را با دین و معنویات افزایش دهد.

ج) تبلیغ برنامه‌های مسجد: بعد دیگر تبلیغی، مساجد تبلیغ فعالیت‌هایی است که در مسجد صورت می‌گیرد، هم برای افراد داخل مسجد و هم افرادی که در خارج از مسجد هستند.

۲-۴. آموزش

آموزش با مسجد ارتباط نزدیکی دارد؛ زیرا فراگیری آموزه‌های وحیانی در اوایل بعثت، در مساجد صورت می‌گرفت. حفظ آیات، نقطه آغاز آموزش و درک و تفهیم آیات به واسطه سخنان پیامبر اکرم ﷺ در مساجد بود. تبدیل مسجد به مدرسه‌ای برای مسلمانان با هدف صورت گرفت و مسجد را به مرکز مهم آموزش در جامعه اسلامی تبدیل کرد. در فضای داخلی مسجد، همان‌گونه که محراب نماد کارکرد عبادی است، منبر نیز نماد کارکرد آموزشی بوده و مؤید انتقال آموزه‌های دینی از سوی خدا برای بشر به واسطه امام است.

پیامبر اکرم ﷺ ضمن تشویق عملی برای برگزاری جلسات آموزش در مسجد، در حدیثی فرمودند:

مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ لَا يُرِيدُ إِلَّا لِيَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ لِيُعَلِّمَهُ كَانَ لَهُ أَجْرٌ مَعْتَمِرٍ تَامَ الْعُمْرَةَ وَمَنْ رَاحَ إِلَى الْمَسْجِدِ لَا يُرِيدُ إِلَّا لِيَتَعَلَّمَ خَيْرًا أَوْ لِيُعَلِّمَهُ فَلَهُ أَجْرٌ حَاجٍّ تَامَ الْحِجَّةَ.

پاداش کسی که صبحگاهان به قصد یاد دادن یا فراگرفتن چیز مطلوبی به مسجد می‌آید، همچون پاداش شخصی است که یک عمره کامل را انجام داده باشد؛ و پاداش کسی که شبانگاهان به قصد یاد گرفتن و یاد دادن کار خیری به مسجد می‌آید، مانند پاداش فردی است که یک حج کامل به‌جای آورده باشد (مجلسی، ۳/۴۰۳ق، ص ۱۸۵).

پیامبر گرامی اسلام ﷺ می‌فرمایند: «يَا أَبَا ذَرٍّ كُلُّ جُلُوسٍ فِي الْمَسْجِدِ لَعَوْ إِلَّا ثَلَاثَةً قِرَاءَةً مُصَلًّا أَوْ ذَاكِرًا لِلَّهِ تَعَالَى أَوْ مُسَائِلُ عَنِّ عِلْمٍ»؛ ای اباذر! هر نشستنی (اضافی و بیهوده) در مسجد نعو است؛ مگر برای سه چیز: برای اقامه نماز؛ یا ذکر خداوند متعال؛ یا پی‌جویی از مسائل علمی (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۱۵). جمله پایانی این حدیث به‌روشنی نشان می‌دهد که مسجد در اسلام جایگاه گفت‌وگوهای علمی است. همچنین از عبارت «مُسَائِلُ عَنِّ عِلْمٍ» چنین برمی‌آید که لازم نیست علومی که در مسجد مورد بحث و گفت‌وگو قرار می‌گیرند، حتماً دانش‌های دینی باشند؛ بلکه هر دانش سودمندی، چنانچه یاد دادن و آموختن آن از نظر شرعی با اشکالی روبه‌رو نباشد، می‌تواند در مسجد مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

۱-۲-۴. مباحث آموزشی

مباحثی که در مساجد آموزش داده می‌شوند، طیف گسترده‌ای دارد که در ذیل به آن اشاره می‌شود.

الف) اعتقادات: خیلی از مشکلات مردم، ناشی از ضعف در اعتقادات است. اعتقادات آنان، یا تقلیدی است و همراه با استدلال و برهان نیست یا اینکه با هجمه شدید افکار مخالف روبه‌روست و دچار سستی و تزلزل شده است. امروزه دشمنان در فضای رسانه و فضای مجازی سعی در تخریب این بنیان دارند و روشن است که افعال و افکار انسان‌ها ناشی از اعتقادات و باورهای آنهاست و زمانی که پایه و ستون خراب شود، دیگر بنایی باقی نخواهد

ماند. متأسفانه فضای مدارس و رسانه‌های داخلی نیز در تقویت این بنیان‌های اعتقادی مطلوب نیست و این وظیفه‌خاطر را باید مساجد انجام دهند و پایه‌های اعتقادی مردم را تقویت کنند.

ب) معارف اخلاقی: پیامبر اکرم ﷺ می‌فرمایند که من مبعوث شده‌ام تا مکارم اخلاقی را آموزش و گسترش دهم و ایشان این کار را در مساجد آغاز کردند. اسلام برای ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی انسان‌ها برنامه‌های اخلاقی ارائه کرده است و از این رو، کامل‌ترین دین است و این‌گونه مسائل باید در مساجد آموزش داده شوند، اگر امروزه در سطح خانواده و جامعه اشکالات زیادی دیده می‌شود به دلیل دوری از همین معارف است و لازم است تا فعالان فرهنگی مساجد، اهتمام جدی به آموزش این مباحث داشته باشند.

ج) احکام: آموزش احکام شرعی امری بسیار مهم، حساس و سخت است؛ چراکه اگر افراد به وظیفه شرعی خود عمل نکنند، دچار عقوبت می‌شوند و چنانچه احکام را اشتباه آموخته باشند، در برخی مسائل دچار مشکلات جدی می‌شوند. لازم است امر مهم آموزش احکام در مساجد به صورت جدی احیا گشته و کلاس‌های آموزش احکام برقرار شود.

یکی از عبادت‌های بسیار مهمی که هر روزه در مساجد انجام می‌شود، آشنا کردن مردم با احکام عبادی است که متأسفانه گاهی اوقات کم‌ارزش تلقی می‌شود. احکام، معمولاً یا بین دو نماز یا به صورت یک جلسه مستقل بیان می‌شود. از آنجایی که بر هر مکلفی واجب است احکام مورد ابتلای خود را بیاموزد، یادگیری و آموزش احکام در مساجد ضرورت پیدا می‌کند. معمولاً در قفسه کتاب‌های مسجد، در کنار کتاب‌های قرآن و دعاء، رساله‌های علمیۀ علما قرار داده می‌شود.

د) معارف گسترده دینی: دین اسلام در مورد مسائل فراوانی صحبت کرده است؛ از جمله تاریخ گذشتگان و پیامبران، احوال زمین و آسمان و موجودات در آن، مانند فرشتگان، شیطان و اجنه و...، که منبعی ناب از معارف الهی است که موجبات سعادت دنیوی و اخروی انسان می‌شود؛ مثلاً خیلی از مسائل علمی و پزشکی در ادبیات دینی ما موجود است که می‌تواند بسیاری از مشکلات بشریت را برطرف کند. این‌گونه مسائل می‌توانند در مساجد بیان شود و دانسته‌ها و معرفت اهل مسجد را افزایش دهند.

ه) مباحث علمی مورد نیاز: امروزه مردم برای زندگی به نحو مطلوب، به داشتن شناختی مناسب از مسائل حقوقی، پزشکی، اقتصادی و... نیاز دارند. امروزه آسیب‌های جدید اجتماعی پیش آمده است که ذهن همه مردم، به ویژه والدین را درگیر کرده است. آموزش علوم‌ی مانند روانشناسی و حل مشکلات شخصی و خانوادگی می‌تواند کمک مهمی به حل مشکلات آحاد جامعه بکند. آموزش چگونگی موفقیت در فعالیت‌های اقتصادی و آموزش چگونگی سرمایه‌گذاری، خرید و فروش، بورس و... می‌تواند کمک مهمی به زندگی اقتصادی مردم بکند. مسجد می‌تواند در این زمینه‌ها پیشتاز باشد و از آموزش این مباحث به مؤمنین استفاده کند و زندگی آنها را بهبود بخشد.

امروزه آموزش مباحث تحصیلی، زبان خارجی، رایانه و... نیز می‌تواند در جذب افراد به مساجد تأثیر شگرفی داشته باشد. معمولاً هزینه کلاس‌ها در مساجد پایین‌تر و اعتماد خانواده‌ها به مساجد بیشتر است و می‌توان در کنار این امور افراد زیادی را به مساجد جذب کرد.

و آموزش آداب و احکام مسجد: بخش آموزشی مسجد، یکی از آموزش‌هایی که می‌تواند ارائه دهد، آموزش آداب و فرهنگ حضور در مساجد است؛ زیرا خیلی از مشکلات مساجد، از داخل مسجد و از ناحیه خود علاقه‌مندان به مسجد است. ناآشنایی با تقدس و جایگاه مسجد در اسلام و رعایت نکردن حرمت آن به طور کامل، ناآشنایی با آداب مسجد و نماز جماعت، ضعف در زمینه آداب حضور در نماز جماعت و ابتلای به مکروهات، مانند سروصدا کردن و بالا بردن صدا و نزاع کردن، حضور با بوی نامطبوع بدن و لباس‌های کثیف، و رعایت نکردن نظم در صفوف، از این موارد است (عباسی رسول، ۱۳۹۴، ص ۱۷۸).

ز) آموزش علم مدیریت به فعالان مسجد: خیلی از مشکلات در مساجد ناشی از ضعف فعالان و ضعف مدیریتی آن است. می‌توان با آموزش علم مدیریت به فعالان مسجد در بخش‌های مختلف، به اعتلای بیشتر مسجد کمک کرد. آموزش نظم (نهج البلاغه، ن ۴۷)، روحیه تلاش (نجم: ۳۹) و اتقان (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۶۳). در امور، در اعتلای وضع کاری فعالان مسجد و اهل مسجد مؤثر خواهد بود.

۳-۴. تربیت و اخلاق

همیشه در کنار «تعلیم» اصطلاح «تربیت» می‌آید یا در کنار «آموزش» اصطلاح «پرورش» هم اضافه می‌شود و این نشان دهنده این است که صرف تعلیم و آموزش کافی نیست و ما احتیاج داریم در محیطی این دانسته‌ها را به باور و عمل در بیاوریم و به صورت عملی این مسائل را پیاده کنیم؛ که یکی از راه‌هایش وجود مکانی مخصوص برای اجرای این آموزه‌هاست و راه دیگرش دیدن افراد متخلق به این آموزه‌هاست و از آنجا که مسجد محل حضور مؤمنین و علماست، این نیاز به بهترین نحو برآورده می‌شود. در طول تاریخ، کلاس‌های ویژه اخلاقی با استفاده از اساتید و روحانیون مجرب و متخلق به اخلاق الهی که گرایش عمومی مردم به آنان بیشتر بوده و جنبه تربیتی اخلاقی داشته‌اند، در مساجد برگزار می‌شدند (موظف رستمی، ۱۳۸۶، ص ۶۹).

نکات اخلاقی و تربیتی به دو صورت زبانی و عملی در مسجد بیان و پیگیری می‌شود. پیامبر گرامی اسلام ﷺ در مسجد به تربیت و آموزش اخلاق می‌پرداخت. برای نمونه، در روایتی آمده است که روزی پیامبر اکرم ﷺ در مسجد نوزادی را در آغوش گرفتند و همان وقت نوزاد بول کرد و لباس حضرت نیز آلوده شد. والدین کودک و اطرافیان برآشفته شدند و خواستند کودک را از آغوش حضرت بگیرند؛ اما پیامبر ﷺ برای نوزاد دعا کردند و بدون آنکه از این موضوع ناراحت شوند، برخاستند و لباس خود را تطهیر کردند. «أَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُ يَتَأَدَّى بِبَوْلِ صَبِيهِمْ فَيَأْذَى أَنْصَرَفُوا غَسَلَ ثَوْبَهُ»؛ صحابه پیامبر ندیدند که پیامبر از بول نوزاد اذیت شود. هنگامی که برگشتند، لباس را شستند

(مجلسی، ۱۴۰۳ق، ص ۲۴۰). این گونه رفتارهای پیامبر ﷺ در مسجد، نشانگر این است که پیامبر اکرم ﷺ مسجد را مکانی برای تعلیم و تربیت افراد و تعالی اخلاق می‌دانستند.

موظفه کردن مردم در مسجد، روشی است که در سیره اهل بیت ﷺ به کرات شده است. امام زین العابدین ﷺ فرمودند:

كَانَ يَعْظُ النَّاسَ وَيُزَهِّدُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَيُرَغِّبُهُمْ فِي أَعْمَالِ الْآخِرَةِ بِهَذَا الْكَلَامِ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ فِي مَسْجِدِ الرَّسُولِ ﷺ أَيُّهَا النَّاسُ، اتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ، فَتَجِدْ كُلَّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا.

که رسول خدا ﷺ هر جمعه در مسجد با این جملات مردم را اندرز می‌داد و به دل برکنند از دنیا و رغبت به آخرت فرا می‌خواند. می‌فرمود: ای مردم! از خدا بترسید و بدانید که شما به سوی او بازمی‌گردید و هر کس هر کاری را که در این دنیا کرده است، می‌یابد (الأمالی للصدوق: ۸۲۲/۵۹۳).

همچنین روایت شده است:

إِذَا صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ يُنَادِي النَّاسَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ حَتَّى يَسْمَعَ أَهْلَ الْمَسْجِدِ أَيُّهَا النَّاسُ، تَجَهَّزُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ، فَقَدْ نُودِيَ فَيْكُمْ بِالرَّحِيلِ، فَمَا التَّعْرُجُ عَلَى الدُّنْيَا بَعْدَ نِدَائِ فِيهَا بِالرَّحِيلِ؟! تَجَهَّزُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ وَاتَّقُوا بِالْأَفْضَلِ مَا يَخْضِرُ تَكُمُ مِنَ الزَّادِ وَهُوَ التَّقْوَى.

امام علی ﷺ هر گاه نماز عشا را می‌خواند، با صدایی که همه نمازگزاران مسجد بشنوند، سه بار خطاب به مردم می‌فرمود: ای مردم! خدایتان رحمت کند! آماده و مجهز شوید، که بانگ رحیل در میان شما سر داده‌اند. با این بانگ رحیل، روی آوردن به دنیا دیگر چه معنا دارد؟ خدایتان رحمت کند! آماده شوید و با بهترین توشه‌ای که در اختیار دارید، رهسپار [آخرت] شوید و آن تقواست (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ص ۳۹۱).

۵. نقش امام جماعت در تحقق کارکرد فرهنگی مسجد

امام جماعت به عنوان مدیر عالی، و به عبارت دقیق‌تر رهبر مسجد، و از سوی دیگر به عنوان کارشناس دینی و فرهنگی مسجد، در زمینه تحقق کارکرد فرهنگی نقشی منحصر به فرد را به عهده دارد. در این بخش به میزان تأثیر و نقش او در کارکرد فرهنگی مسجد پرداخته خواهد شد.

نقش امام جماعت به عنوان مدیر مسجد، در این کارکرد بسیار مهم است؛ زیرا تقریباً همان کارکردی است که حوزه‌های علمیه برای آن تشکیل شده و روحانیت سال‌ها آموزش‌های دینی لازم را در این زمینه دیده‌اند و برای اجرای آن تربیت شده‌اند و هیچ کسی به جز امام جماعت و متخصصین دینی صلاحیت ورود در این زمینه را ندارد؛ زیرا این کار به شدت تخصصی و حساس است. خیلی از مشکلاتی که هم اکنون در سطح فرهنگ دینی جامعه مشاهده می‌شود، ناشی از ورود افراد غیرمتخصص در این حیطه بوده که آسیب‌هایشان بیش از منافعیان بوده است. لازم است که امام جماعت، در سطح عالی مدیریتی کارکرد فرهنگی مسجد باشد و در سطوح میانی و عملیاتی نیز افراد منصوب از طرف او مشغول به کار باشند.

برخی از کارها و مراسمات دینی عامه مردم، چنان با فرهنگ آنها عجین شده است که اگر کسی بخواهد در آنها دخالتی کند، با واکنش شدید مردم روبه‌رو می‌شود؛ در صورتی که برخی از این امور هیچ‌گونه اصالت دینی ندارند؛ مثلاً قمه زدن و حمل علامت در دسته‌های سینه‌زنی، برای برخی افراد چنان قداست دارد که حتی بعد از منع قانونی آن، شدیداً در پی انجام آن بوده‌اند. در این‌گونه امور، تنها روحانیون می‌توانند ورود کنند و افراد دیگر توان تغییر این فرهنگ‌های مرسوم را ندارند؛ زیرا این امور در نزد مردم تقدس یافته‌اند و تعبیر این امور برای آنها سخت است. خوارج کسانی بودند که اهل قرآن، نماز شب، سجده‌های طولانی و روزه بودند، ولیکن انحرافات عمیق دینی هم داشتند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: هیچ کس جز من نمی‌توانست جلوی آنها بایستد؛ زیرا خود ایشان مظهر و مجسمه تقوا، عبادت و باب علم رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند و مردم حرف ایشان را در گمراه بودن خوارج پذیرفتند. امروزه نیز عرفان‌های نوظهور، جریانات به ظاهر مذهبی و تفکر شیعه انگلیسی، همگی سختی کار فرهنگی در مسجد را نشان می‌دهد و ضرورت ورود تمام‌قد امام جماعت و به دست گرفتن کار توسط ایشان را نشان می‌دهد.

۶. وظایف مشترک در قبال همه مصادیق کارکرد فرهنگی

مهم‌ترین فعالیت‌های فرهنگی مسجد، در سه بعد اصلی تبلیغ، آموزش و تربیت خلاصه شد و در اینجا برخی از نقش‌های امام به صورت عام و مشترک در تحقق این سه بعد بیان می‌شود.

۶-۱. معرفت‌افزایی

انسان‌ها تا از فواید کاری با خبر نباشند، انگیزه‌ای برای انجام آن ندارند. در بحث کارکرد فرهنگی، توجه به این مطلب که تأکیدات دین اسلام بر فرهنگ، بسیار بیشتر از فعالیت‌هایی دیگر بوده است، می‌تواند در نوع و کیفیت فعالیت‌ها تأثیر چشم‌گیری داشته باشد. امام مسجد به عنوان یک کارشناس دینی، می‌تواند با بیان اهمیت و تأثیرات عمیق فعالیت‌های فرهنگی شوق و میل فعالان و اهل مسجد را به این مسائل بیشتر کند و موجبات اعتلای برنامه‌های فرهنگی شود. امروزه در بسیاری از مساجد دیده می‌شود که منابع مالی و مادی خود را صرف ساخت و ساز درمانگاه و کارگاه و... می‌کنند؛ در صورتی که رسالت اصلی مساجد فعالیت‌های فرهنگی است و نباید از این امر مهم غافل شد. برخی از فعالان مسجد تعریفشان از کار فرهنگی، قرائت قرآن و مراسمات عزاداری است و از این‌رو، معتقدند که به اندازه کافی به این فعالیت‌ها پرداخته می‌شود و به هزینه بیشتر نیاز نیست. امام مسجد به عنوان کارشناس فرهنگی مسجد باید گستره وسیع فرهنگ را بیان کند و نیاز شدید به فعالیت‌های فرهنگی را تبیین نماید.

۶-۲. ایجاد انگیزش

امام مسجد با پیگیری برنامه‌های جذاب فرهنگی و برپایی مسابقات و قرار دادن جوایز نفیس برای این‌گونه فعالیت‌ها می‌تواند نقش مهمی در برپایی چنین برنامه‌هایی داشته باشد. و افراد احساس خستگی نکنند؛ در روایتی از

امام صادق علیه السلام آمده است: ما ضعف البدن عما قویت علیه النیه (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۰، ص ۲۰۵). متأسفانه بسیاری از فعالیت‌های فرهنگی در قالبی خشک و کم جاذبه برگزار می‌شود و این مسئله، اهل مسجد، به ویژه سنین پایین را از این گونه برنامه‌ها گریزان کرده است.

۳-۶. انتخاب فعالان فرهنگی

امام مسجد باید بیشترین سخت‌گیری را درباره فعالان و مسئولان فرهنگی داشته باشد. امام مسجد باید با تسلطی که بر مسائل فرهنگی دارد، بهترین و مناسب‌ترین فرد را برای فعالیت‌ها انتخاب کند. فعالان باید خود به خوبی معارف دین را بشناسند و توان ارائه آن به مخاطبان را داشته و در امر تبلیغ، آموزش و تربیت، صاحب فهمی صحیح باشند. کارهای فرهنگی احتیاج به رفتاری نیک و مهربانانه دارد و اگر چنین نباشد، اهل مسجد ترغیبی برای این فعالیت‌ها نخواهند داشت. در روایتی از امام علی علیه السلام نقل شده است که: زوال و سقوط دولت‌ها به واسطه به کار گرفتن افراد پست است (تمیمی، ۱۴۱۰ق، ج ۵۴۸۶)، و این مطلب در بحث مسجد و کارکرد فرهنگی آن نیز صادق خواهد بود و انتخاب غلط منجر به عدم کارایی مسجد خواهد گشت.

۴-۶. فراهم نمودن اسباب فعالیت‌های فرهنگی

معمولاً در تصمیم‌گیری‌ها به کارهای فرهنگی کمترین توجه صورت می‌گیرد و نیازهای این کارها دیده نمی‌شود. افرادی مثل روحانی مسجد به عنوان یک فرد فرهنگی می‌تواند بیشترین نفع را برای این‌گونه فعالیت‌ها به عنوان شخص تصمیم‌گیر داشته باشد. فعالیت‌های فرهنگی به ابزارهای خود نیاز دارد و برای افزایش کیفیت فعالیت‌ها باید این ابزارها تهیه شوند؛ مثلاً تهیه رایانه، ویدئو پروژکتور، کتابخانه‌ای مجهز با کتاب‌هایی فراوان و... منجر به بالا رفتن سطح کیفی کار می‌شود که امام مسجد به عنوان مدیر مسجد می‌تواند به درستی منابع را به این سمت سوق دهد.

۵-۶. پرهیز از افراط و تفریط در فعالیت‌های فرهنگی

دین اسلام دین وسط است (بقره: ۱۴۳) و مسجد به عنوان مرکز اصلی این دین نیز باید چنین باشد و از هرگونه افراط و تفریط بپرهیزد. نکته مهم این است که شاید هیچ فاعلی معتقد نباشد که فعل او از مصادیق افراط یا تفریط است و همه افراد فعل خود را درست می‌دانند. وظیفه امام این است که معیار صحیح را ارائه دهد و اجازه تندی و کندی را از افراد بگیرد. در فعالیت‌های تبلیغی، آموزشی و تربیتی، امام باید از هرگونه کار نادرستی جلوگیری کند؛ چراکه اولاً این کارها به اسم مسجد و دین نوشته می‌شود و ثانیاً شاید اثرات منفی آن، سال‌ها در ذهن افراد باقی بماند.

۶-۶. اولویت‌بندی فعالیت‌های فرهنگی

امام مسجد باید اولویت‌ها را مشخص کند تا منابع مادی و انسانی بر روی اولویت‌ها متمرکز شود؛ مثلاً اولویت مسجد در مباحث تبلیغی، به ویژه در زمان حاضر، باید چه مطلبی باشد و در بحث آموزشی، چه مطالبی باید در اولویت آموزشی قرار گیرد. متأسفانه مشکل اساسی فعالیت‌های فرهنگی، پرداختن به مسائل نه‌چندان مهم و غیرمبنایی است که موجب شده است از امور اصلی غفلت شود.

۶-۷. تبیین خصوصیات رفتاری فعالان فرهنگی

سیرهٔ مهربانانهٔ پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت ایشان در زمینهٔ مسائل فرهنگی به گونه‌ای بود که دشمنان آنها نیز به این مسئله اذعان می‌کردند. این بزرگواران در امر تبلیغ، آموزش و تربیت، اصل را بر مهربانی، شفقت و بردباری قرار داده بودند و در مقابل رفتارهای زشت مردم صبر و نرمی نشان می‌دادند. امام مسجد نیز باید ابتدا خود و سپس دیگران را به این گونه رفتارها عادت دهد تا بتواند از ثمرات فعالیت‌های فرهنگی - که معمولاً زمان‌بر است - بهره‌مند شوند. باید به مخاطبان اجازهٔ صحبت و اظهار نظر داد و نباید فضای ترس بر مسجد حاکم باشد؛ بلکه باید افراد بتوانند نظرات و شبهات خود را مطرح کنند و از برچسب زدن به افراد به عنوان ضد دین و نظام و... به شدت پرهیز شود.

۶-۸. حضور و نظارت حداکثری

شاید در سه کارکرد دیگر، حضور و نظارت امام را بتوان تا حدودی به افرادی غیر از ایشان سپرد؛ اما سنخ فعالیت‌های فرهنگی با توجه به حساسیت آنها، اقتضای حضور و نظارت جدی و دائمی امام را دارد. بحث فرهنگ با بحثی مثل تدارکات بسیار متفاوت است. اگر در پذیرایی از مهمانان ضعفی وجود داشته باشد، مشکل بزرگی پیش نمی‌آید؛ اما اگر برای نمونه، فکر و آموزش غلط و اشتباهی در ذهن افراد وارد شود، امکان دارد اثر این مطلب تا انتهای عمر افراد همراه آنها بماند و حتی موجب گمراهی آنها از مسیر حق شود.

مساجد امروزه از بسیج و کانون‌های فرهنگی هنری بهره می‌برند و لازم است امام مسجد بر فعالیت‌های این دو بخش نظارت کافی داشته باشد تا بهترین استفاده و بهترین بهره‌برده شود و فاصله‌ای از سیاست‌های کلان مسجد پیدا نشود.

۷. وظایف امام در قبال هر یک از مصادیق کارکرد فرهنگی

۷-۱. تبلیغ

نقش امام جماعت در بعد تبلیغی مهم و اساسی است. در اینجا به این نقش مهم پرداخته می‌شود.

۱-۱-۷. اعتقاد به کار تبلیغی

بسیار مهم است که مدیران مسجد به امر تبلیغ معتقد باشند؛ زیرا برخی از فعالان مسجد معتقدند که ما نقشی در این زمینه نداریم و اگر افراد خودشان لیاقت داشته باشند، به سمت مسجد خواهند آمد و اگر نیابند، از بی‌لیاقتی و کم‌سعادت‌ی خودشان است و وظیفه ما روشن نگه داشتن چراغ مسجد است و در خصوص دعوت مردم نقشی نداریم. امام مسجد به عنوان یک روحانی که رسالت تبلیغی را برای خود تعریف کرده و با سیره معصومین در زمینه دعوت مردم و سختی‌های این مسیر آشناست، بهترین گزینه برای امر تبلیغ برای مسجد است.

۱-۲-۷. انتخاب افراد شایسته

نقش امام در اینجا انتخاب افراد مناسبی است که دارای معیارهای اسلامی بوده و در امر تبلیغ توانمند باشند. او باید کسانی را انتخاب کند که دین را به خوبی بشناسند و خود عامل به دین و اهل مسجدی بوده، و اهتمام جدی به این مسائل داشته باشند؛ از چهره و صوت مناسبی برخوردار و در ایجاد ارتباط با دیگران توانمند باشند؛ همچنین شخصیتی برون‌گرا داشته باشند تا در ایجاد ارتباط با مشکل روبه‌رو نشوند.

۱-۳-۷. اعتقاد به استفاده از روش و ابزارهای جدید

یکی از مشکلات در مراکز دینی، از جمله در مساجد، این است که مسئولان آنها از روش‌های جدید و ابزارهای روز استفاده نمی‌کنند و چه بسا روش‌های جدید را شایسته شأن این مراکز نمی‌دانند. امام مسجد باید با کنار گذاشتن دیدگاه‌های غلط، همگان را به سمت استفاده از شیوه‌ها و ابزارهای جدید سوق دهد. تبلیغ مسجد از طریق سایت، شبکه‌های اجتماعی و این‌گونه فضاها، امروزه از واجبات امر تبلیغ است. استفاده از ابزاری مانند ویدئو پروژکتور در مساجد می‌تواند در جذابیت امر تبلیغ بسیار تأثیرگذار باشد. یکی از مهم‌ترین اقدام‌ها در راستای انس کاربران شبکه مجازی با مسجد، ایجاد مسجد مجازی است. نشریه دیواری مسجد را می‌توان به صورت مجازی منتشر کرد. ایجاد سایت مشاوره و پاسخ‌گویی به سؤالات و شبهات در بستر شبکه اجتماعی نیز از این قبیل فعالیت‌ها است. البته این مطلب را باید در نظر گرفت که نبود محتوای ارزشی و متناسب با فرهنگ اسلامی از محدودیت‌های استفاده از فضای مجازی است. (عباسی، ۱۳۹۴، ص. ۱۴۴).

۱-۴-۷. انتخاب مخاطبان ویژه تبلیغ

از نظر اسلامی، مسجد برای همه افراد است و هیچ‌گونه تبعیض نژادی، مالی، جنسیتی و... درباره آن وجود ندارد و امام مسجد باید بکوشد همه افراد را به مساجد جذب کند؛ اما نکته مهم این است که بر روی رده سنی کودک، نوجوان و جوان، به دلیل قابلیت و آمادگی‌ای که دارند، بیشتر تمرکز کند.

نکته دیگر این است که امام باید بتواند شخصیت‌های مورد توجه جامعه، مانند نخبگان علمی، ورزشکاران، هنرمندان و... را به مسجد جذب کند؛ چراکه این افراد بر روی جامعه تأثیر دارند و اگر با فرهنگ دینی آشنا نباشند،

فرهنگ‌های غیردینی را به مردم آموزش می‌دهند؛ همچنین صرف حضور این افراد در مساجد، به جذب دوستداران آنها به مساجد می‌انجامد.

۵-۱-۷. ایجاد و استفاده از نمادها در تبلیغ

بحث استفاده از نمادها و تأثیر نمادها در فرهنگ‌سازی و تثبیت فرهنگ، بسیار مهم است. در فرهنگ غربی، نمادها رواج فراوانی دارند که هر یک معرف و مبلغ آن فرهنگ است؛ ولیکن متأسفانه در فعالیت‌های دینی از نمادها کمتر بهره برده می‌شود و شاید یکی از دلایل آن، نداشتن نماد است. جوانان خیلی علاقه‌مند به استفاده از نماد هستند و امام مسجد شخصی است که این قابلیت و صلاحیت را دارد که بتواند نمادهای دینی را بشناساند، یا نمادسازی کند و از آن در راه تبلیغ دین بهره ببرد.

۶-۱-۷. حضور و نظارت امام بر فعالیت‌های تبلیغی

شخص امام به علت جایگاه و وجهه‌ای که در بین مردم دارد، بهترین فرد برای انجام امور تبلیغی است که باید حتی‌المقدور از این ظرفیت استفاده شود. جدای از بحث حضور امام، نظارت وی بر چگونگی برنامه‌های تبلیغی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ چراکه تبلیغ کردن برای مسجد باید متناسب با آموزه‌های دینی و در شأن مسجد باشد و از هر طریق و ابزاری نمی‌توان استفاده کرد و این وظیفه امام است که معیارها را مشخص کند و بر رعایت آنها نظارت داشته باشد.

۲-۷. آموزش

در ادامه به نقش امام مسجد در بحث آموزش پرداخته خواهد شد.

۱-۲-۷. انتخاب فعالان

امر آموزش، به افرادی به عنوان مدرس نیاز دارد. امام باید افرادی را انتخاب کند که مناسب این کار باشند؛ درواقع منظور از انتخاب صحیح این است که شاغل و شغل بیشترین تناسب را داشته باشند (سعادت، ۱۳۸۶، ص. ۴۰). لذا اولاً علم و تسلط کافی درباره موضوع تدریس داشته باشند؛ ثانیاً با توجه به ضرورت سعه صدر در امر آموزش مهربان، صبور و توانمند در بحث تدریس باشند؛ ثالثاً توان ارائه درس به صورت جذاب را داشته باشند؛ رابعاً تمایل به آموزش تبرعی داشته باشند؛ چراکه باید حتی‌الامکان سعی شود برای کلاس‌های آموزشی، به‌ویژه مباحث دینی، هزینه‌ای بر مردم تحمیل نشود.

۲-۲-۷. تهیه برنامه آموزشی برای همه افراد

امروزه بیشتر برنامه‌های آموزشی مساجد برای سنین کودک و نوجوان است و برای جوانان و افراد میان‌سال و بالاتر برنامه خاصی وجود ندارد و این کار غلط و آسیب‌زا است. چراکه اهمیت توجه به سنین پایین نباید موجب بی‌توجهی

به نیازهای ضروری سنین دیگر شود. البته لازم است تا اسباب لازم برای همهٔ سنین دیده شود و مثلاً هنگام برگزاری کلاس برای مادران، امکان نگهداری فرزندان آنها در مسجد فراهم باشد.

۳-۲-۷. تهیه ابزار و امکانات آموزشی

برای کیفیت‌بخشی به بحث آموزش، لازم است ابزار و امکانات لازم تهیه شود. اولین نیاز، بحث مکان آموزشی است؛ چراکه امر آموزش نیاز به محیطی آرام دارد و چنانچه این فضا آماده نباشد، کار مختل می‌شود. رایانه، ویدئو پروژکتور، تخته سیاه و... ابزارهای لازم برای بحث آموزش‌اند. امام مسجد با توجه به موقعیتی که دارد، می‌تواند این امکانات را برای بخش آموزش فراهم سازد.

۴-۲-۷. استفاده از روش‌های نوین و متنوع آموزشی

روش سنتی آموزش در مساجد، منبر و سخنرانی است که فواید بسیاری دارد؛ اما لازم است از روش‌های نوین هم استفاده شود. استفاده از پاورپوینت، پخش فیلم و کلیپ‌های آموزشی، آموزش از راه دور و به صورت آنلاین و... می‌تواند تحولی جدی در بحث آموزش در مسجد به وجود آورد. متأسفانه برخی افراد سنتی در مساجد با این روش‌های جدید مخالفند و این امام مسجد است که می‌تواند در مقابل این افراد بایستد و روش‌های نوین را پیگیری کند.

۵-۲-۷. نظارت بر محتوای آموزشی و رعایت اولویت‌ها

امام مسجد با توجه به تخصص و اشرافی که در زمینهٔ مسائل دینی و فرهنگی دارد، باید نظارت موشکافانه بر محتوای آموزشی داشته باشد و درستی آنها را مورد دقت قرار دهد. رعایت اولویت‌های آموزشی حتماً باید لحاظ شود؛ برای نمونه، بیان مباحث اعتقادی و دینی باید در اولویت آموزش قرار داشته باشند. نکتهٔ مهم دیگر، رعایت مطابقت محتوای آموزشی با سطح مخاطبین است و باید دقت شود که سطح کلاس، پایین‌تر یا بالاتر از مخاطبان نباشد. رعایت شئونات و احکام مسجد نیز باید در کلاس‌هایی مثل آموزش زبان دیده شود و از پخش تصاویر و کلیپ‌های نامناسب جلوگیری شود.

نکتهٔ مهم در مورد محتوای آموزشی مسجد این است که برخی گمان می‌کنند که در مسجد فقط باید آموزش عقاید و احکام دینی داده شود؛ در صورتی که آموزش‌های دینی ما بسیار فراتر از این مسائل است. برای نمونه، مباحث ذیل که مشکل خیلی از مردم و جوامع است و در دین به همهٔ آنها اهتمام شده است، می‌تواند در آموزش‌های مساجد مطرح شود:

فرهنگ‌سازی و آموزش اموری مثل ایجاد و تقویت اعتمادبه‌نفس، فرهنگ کار و تلاش، فرهنگ رجوع به متخصص، فرهنگ شروع از خود و تحول‌خواهی، فرهنگ اصل بودن اسلام، دین و مسلمانان در هنگام تعارض (مروزه خیلی از افراد از چربی کمک کشور ایران به مسلمانان دیگر کشورها می‌پرسند که باید با ترویج این اصل به

این شبهات پاسخ داد، فرهنگ اصل بودن مذهب شیعه و شیعیان، فرهنگ امیدواری، فرهنگ تحول آفرینی، فرهنگ قانون گرایی، فرهنگ انتخاب صحیح در اموری مانند رشته تحصیلی، دوست، همسر، شغل، نماینده و رئیس جمهور. از سوی دیگر، باید با آموزش و فرهنگ سازی صحیح، مقابل فرهنگ های غلط ایستاد؛ فرهنگ های غلطی مانند مصرف گرایی، مصرف کالای خارجی و برند، ازدواج سخت، عدم خودباوری، تعطیل گرایی، طلب کار بودن از دیگران، خود برترینی، خودمحوری و ... .

۳-۷. تربیت

با تبلیغ و آموزش، رسالت فرهنگی مسجد تمام نمی شود؛ بلکه باید کوشید این آموخته ها نهادینه شوند. مدیران مسجد باید بر افکار و اعمال اهل مسجد نظارت داشته باشند و افراد را به صورت مصداقی و عینی راهنمایی کنند و با توجه به خصوصیات هر شخص، نکات مربوط به او را بیان کنند. باید با صبر و حوصله پاسخ گوی پرسش های آنان باشند. یکی از راه های آن، موعظه کردن مردم است؛ روشی که در سیره اهل بیت بسیار دیده شده است.

رفتار فعالان مسجد، از جمله امام جماعت، بیشترین تأثیر را خواهد داشت. وجهه معنوی امام و فعالان مسجد از آن روی اهمیت دارد که اگر توحید عملی و فضایل و ارزش های الهی در عمل و رفتار آنها تجلی کند، بهترین وسیله تربیتی محسوب می شود. امام صادق علیه السلام می فرماید: «كُونُوا دُعَاةَ النَّاسِ بِأَعْمَالِكُمْ، وَ لَا تَكُونُوا دُعَاةَ بَالْسِيَّتِكُمْ»؛ مردم را با اعمالتان به دین دعوت کنید، نه با زبانتان (مجلسی، ۱۴۰۳ق). در ادامه به نقش امام مسجد در این کارکرد پرداخته می شود.

۱-۳-۷. تربیت و دستگیری اخلاقی

امام مسجد به عنوان یک دانش آموخته و تربیت شده در حوزه های علمیه، بهترین گزینه برای راهنمایی و تربیت مؤمنینی است که به امید کمال و تقرب به خداوند به مساجد آمده اند؛ چراکه حوزه های علمیه در طول تاریخ به بحث تربیت اخلاقی طلاب توجه ویژه داشته و بر این امر تأکید فراوان می کرده و چنانچه طلبه ای متخلق به اخلاق اسلامی نمی شد، عذر او را می خواستند. تهذیب نفس به معنای اقدام بر اساس کسب رضای الهی و پرهیز از پیروی از هوای نفس، مشخصه نهاد روحانیت است. (منطقی، ۱۳۸۹، ص ۲۰۶). همیشه در حوزه ها اساتید اخلاق حضور داشتند و از طلاب در راه معنویت دستگیری می کردند. مشخص است امام مسجد که در چنین محیطی رشد و تربیت یافته و خود استاد دیده است و از طرفی با معارف دینی آشناست، بهترین فرد برای تصدی امر تربیت حاضرین در مساجد است.

۲-۳-۷. انتخاب مربیان تربیتی مسجد

وظیفه مهم دیگر امام مسجد این است که برای هر دسته از افراد که از جهت سن و سطح متفاوت اند، مربی و سرپرستانی را انتخاب کند. این انتخاب از عهده دیگران خارج است؛ چراکه امام با اشراف به مسائل تربیتی و

شناختی که از احوال اهالی مسجد دارد، می‌تواند بهترین و مناسب‌ترین افراد را انتخاب کند. در ادامه، وقتی مشاهده کرد که افرادی از رشد بالایی برخوردار شده‌اند، او می‌تواند دست این افراد را در دست علما و اساتید برجسته اخلاق بگذارد و ادامه راهبری را به آنها بسپارد.

۳-۳-۷. برپایی مراسمات عبادی تربیتی

مسجد برای تقویت و تحکیم بنیان‌های تربیتی بهترین مکان است؛ هم به لحاظ تقدس این مکان و هم از نظر آمادگی آن برای توجه به این مسائل. برپایی مراسمات دعا و مناجات و خواندن ادعیه وارده، مانند کمیل، توسل و... باعث تقویت روح بندگی خواهد شد. همین‌گونه است برپایی مراسمات مناسبتی، مانند اعتکاف ماه رجب و رمضان، مناسک روز عرفه، شب‌های احیای ماه مبارک رمضان و...؛ امام صادق علیه السلام می‌فرماید: *كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْأَوَّلُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَ ضَرَبَتْ لَهُ قَبَّةٌ مِنْ شَعْرٍ وَ سَمَّرَ الْمِزْرَ وَ طَوَى فِرَاشَهُ*، رسول خدا در ده روز آخر ماه رمضان در مسجد معتکف می‌شدند و برای آن حضرت خیمه‌ای معین بر پا می‌کردند و ایشان در این ده روز بستر خویش را برمی‌چیدند و به اعتکاف مشغول بودند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴، ص ۱۷۵). همچنین مهیا کردن مقدمات شب‌زنده‌داری در مساجد در طول سال و به ویژه شب‌های جمعه و شب‌هایی مانند نیمه شعبان که به شب‌زنده‌داری در آن شب سفارش شده است. متأسفانه امروزه خیلی از مساجد برای نماز صبح باز نیستند و طبعاً برای نماز شب و برنامه‌های سحر نیز باز نخواهند بود. با توجه به دستورات و مستحباتی که در کتب ادعیه مانند *مفاتیح الجنان* آمده است، در بسیاری از ایام، نمازها و اعمال مستحبی دیگری وارد شده است که مسجد بهترین مکان برای انجام این اعمال است.

۴-۳-۷. ایجاد اسباب تأثیرات تربیتی

در جامعه امروزی و مشغولیات فراوانی که ایجاد شده است، برای یک مربی اخلاق احتیاج است که بتواند متریان خویش را برای مدتی از جامعه و خانواده و روزمرگی‌ها جدا کند تا بتواند با تمرکز بیشتری بر روی افراد کار کند. مناسب است اردوهای زیارتی و معرفتی در نظر گرفته شود تا مربیان بیشترین بهره را ببرند. سفرهایی که در آن به محضر علمای اخلاقی رسیده و از محضر آنها استفاده شود.

یکی دیگر از اسباب تأثیرگذاری بیشتر، ارتباط دائمی با مربیان است که مناسب است از ابزاری مانند شبکه‌های اجتماعی بهره برد و استاد باید بتواند پیوسته نکات اخلاقی را با متریان خویش در میان بگذارد و به سؤالات آنان نیز پاسخ گو باشد.

۵-۳-۷. تدارک برنامه‌های متذکرانه

مناسب است برای اعضای مسجد دیدارهایی از بیمارستان‌ها، خانه‌های سالمندان، بهزیستی، آسایشگاه‌های جانبازان و مراکزی از این دست که انسان را شاکر سلامتی خود می‌سازند و اندازدهنده در استفاده از فرصت‌اند، تدارک دیده

شود. دیدار از غسل‌خانه‌ها و قبرستان‌ها نیز همیشه از توصیه‌های علمای اخلاقی بوده و مناسب است هر از گاهی برای یادکرد از مرگ و درک واقعیت این دنیا، از این مراکز بازدید شود. بازدید از مقبره شهدا و دیدار با خانواده آنها نیز اثرات تربیتی مناسبی دارد و موجب تقویت حمایت اهل مسجد از دین و نظام می‌شود. برنامه کتاب‌خوانی زندگی علما و شهدا نیز تأثیر فراوانی در تربیت نفوس خواهد داشت.

نتیجه‌گیری

امام به عنوان مدیریت عالی مسجد، به صورت عام در قبال همه مصادیق کارکرد فرهنگی وظایفی دارد که لازم است آنها را انجام دهد و از این طریق در تحقق مطلوب این کارکرد تلاش کند. از جمله این وظایف، به این امور اشاره شد: معرفت‌افزایی، ایجاد انگیزش، انتخاب فعالان فرهنگی، فراهم نمودن اسباب فعالیت‌های فرهنگی، پرهیز از افراط و تفریط، اولویت‌بندی، تبیین خصوصیات رفتاری فعالان فرهنگی، و حضور و نظارت حداکثری.

نخستین مصداق کارکرد فرهنگی، تبلیغ است که نقش‌ها و وظایف امام درباره این مصداق، عبارت بودند از: اعتقاد به کار تبلیغی؛ انتخاب افراد شایسته؛ اعتقاد به استفاده از روش‌ها و ابزارهای جدید؛ انتخاب مخاطبان ویژه تبلیغ؛ ایجاد و استفاده از نمادها در تبلیغ؛ و حضور و نظارت امام بر فعالیت‌های تبلیغی.

دومین مصداق کارکرد فرهنگی، آموزش است که نقش‌ها و وظایف امام درباره این مصداق عبارت بودند از: انتخاب فعالان؛ تهیه برنامه آموزشی برای همه افراد، تهیه ابزار و امکانات آموزشی؛ استفاده از روش‌های نوین و متنوع آموزشی؛ و نظارت بر محتوای آموزشی و رعایت اولویت‌ها.

سومین مصداق کارکرد فرهنگی، تربیت است که نقش‌ها و وظایف امام درباره این مصداق عبارت بودند از: تربیت و دستگیری اخلاقی؛ انتخاب مربیان تربیتی مسجد؛ برپایی مراسمات عبادی تربیتی؛ ایجاد اسباب تأثیرات تربیتی؛ و تدارک برنامه‌های متذکرانه.

بیان شد که امام در هر یک از این مصادیق نقشی مهم و تأثیرگذار دارد و فقدان او در تحقق این مصادیق، اثری منفی خواهد گذاشت.

منابع

نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی

- ابن بابویه، محمد بن علی، ۳۶۸ ه.ق. *الامالی للشیخ الصدوق*، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت علیهم السلام.
- ابن منظور، ۱۴۱۳ ق، *لسان العرب*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- تایلور، ادوارد بارنت، ۱۸۷۱ م، *فرهنگ ابتدایی*.
- حاجی ده آبادی، محمد علی، ۱۳۹۳، *مدیریت فرهنگی*، تهران، هاجر.
- دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۸۵، *فرهنگ مسجد*، قم، ثقلین.
- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۳۲، *دهخدا*، تهران، چاپ مجلس.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ ق، *المفردات فی غریب القرآن*، بیروت، دارالعلم الدار الشامیه.
- رضاییان، علی. ۱۳۷۹، *مبانی سازمان و مدیریت*، تهران، سمت.
- سعادت، اسفندیار، ۱۳۸۶، *مدیریت منابع انسانی*، تهران، سمت.
- شیخ حر عاملی، محمدبن حسن، ۱۴۰۹ ق، *وسائل الشیعه*، قم، مؤسسه آل بیت علیهم السلام.
- عالم زاده نوری، محمد، ۱۳۸۹، *درآمدی بر زی طلبگی*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- عباسی، ابراهیم، ۱۳۸۵، «نقش مسجد در فرهنگ و هویت محله‌ای»، *فروع مسجد*، ص ۳۷۷-۳۸۹.
- عباسی، رسول، ۱۳۹۴، *الگوی مدیریت اثربخش مسجد*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷، *الکافی*، ج ۸ و ۱، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
- متقی، علی بن حسام الدین، ۱۴۱۹، *کنز العمال*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، ۱۴۰۳ ق، *بحار الانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- معین، محمد، ۱۳۶۰، *فرهنگ فارسی*، تهران، امیرکبیر.
- منطقی، محسن، ۱۳۸۹، «تحلیلی بر عوامل محیطی تأثیرگذار بر هویت نهاد روحانیت»، *حکومت اسلامی*، ش ۱۵.
- موظف رستمی، محمد علی، ۱۳۸۶، *آیین مسجد*، تهران، گویه.
- ۱۳۸۸، *مسجد و اعتکاف*، تهران، پرهیب.
- نوبهار، رحیم، ۱۳۷۶، *کوی دوست*، تهران، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.

Hofstede, G. and Usunier, J.-C. (1997), Hofstede's Dimensions of Culture and Their influence on International Business Negotiations, in Ghauri, P.N. and Usunier, J.-C. (eds) International Business Negotiations, Amsterdam: Elsevier-Pergamon, 119-29.